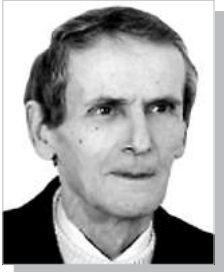

РОЗРОБКА МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

DEVELOPMENT OF ACCOUNTS RECEIVABLE CONTROL MECHANISM AT ENTERPRISE: CONCEPTUAL APPROACH

Володимир ГУНЯ,
кандидат економічних наук,
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара

Volodymyr GUNYA,
PhD in Economics,
Oles Honchar Dnipropetrovsk
National University

Василь БЕЛОЗЕРЦЕВ,
кандидат економічних наук,
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара

Vasyl BIELOZERTSEV,
PhD in Economics,
Oles Honchar Dnipropetrovsk
National University

У сучасних умовах господарювання спостерігаються прискорені темпи зростання обсягів дебіторської заборгованості підприємств, яка займає значну частку в структурі оборотних активів багатьох суб'єктів господарювання. Сучасний стан взаєморозрахунків між підприємствами характеризується значною часткою дебіторської та кредиторської заборгованості за товари в їх оборотних активах та поточних зобов'язаннях. Стрімке погіршення фінансового стану підприємств за останні роки було спричинено проблемами в їх кредитній діяльності та управлінні дебіторською заборгованістю. Все вищезазначене вимагає подальшої розробки теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо управління дебіторською заборгованістю на нових засадах.

Значний внесок у вирішення проблем теорії та практики управління дебіторською заборгованістю підприємств зроблений як вітчизняними, так і закордонними дослідниками. Водночас у цих дослідженнях відсутня єдність поглядів авторів щодо теоретичних засад управління дебіторською заборгованістю та ключових напрямів підвищення ефективності управління нею.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних підходів щодо розробки механізму управління дебіторською заборгованістю підприємства.

Слід зазначити, що наявність дебіторської заборгованості пов'язана з пошуком компромісного рішення між ризиком та доходністю. Її оптимальний розмір визначається порівнянням вигравів, які підприємство розраховує отримати при певному рівні інвестованих у дебіторську заборгованість коштів, з витратами, які воно буде нести для цього. Формалізовані процедури та моделі поведінки підприємства з існуючими та потенційними контрагентами щодо реалізації ім активів із відстроченням платежу та стягненням заборгованості за своєю суттю, на наш погляд, і є управлінням дебіторською заборгованістю підприємства, яка в свою чергу є складовою менеджменту підприємства.

Відомо, що дебіторська заборгованість як елемент оборотних активів підприємства має динамічний характер та варіабельність. Її розмір та якість залежить від певної сукупності факторів макро- та мікросередовища.

Важливою методичною проблемою оцінювання стану боргових відносин між підприємствами та ефективності управління дебіторською заборгованістю є визначення її якості. Дебіторська заборгованість як актив має потенційні можливості прямо або опосередковано сприяти припливу коштів до підприємства, що характеризує її економічну вигідність. «Якість» дебіторської заборгованості слід розглядати з урахуванням економічної вигідності даної дебіторської заборгованості певного суб'єкта господарювання. Показником якості дебіторської заборгованості пропонується вважати частку прострочених боргів у загальному її обсязі, що дасть змогу характеризувати стан боргових відносин між підприємствами на різних рівнях.

Перейдемо до проблеми визначення факторів, які впливають на динаміку обсягів та якість дебіторської заборгованості.

Наукове обґрунтування систематизації цих факторів дозволить чітко визначити місце кожного з них в їх загальній системі та окреслити методи, що можуть застосовуватися при управлінні дебіторською заборгованістю підприємств. Складність систематизації полягає в різноманітті факторів, що впливають на формування дебіторської заборгованості.

У результаті аналізу літературних джерел щодо даного питання виявлено відсутність однозначного визначення факторів впливу на динаміку обсягу та якість дебіторської заборгованості.

По-перше, потрібно звернути увагу на те, що деякими дослідниками [3, 7] наслідки динаміки обсягів дебіторської заборгованості (як у межах окремого підприємства, так і на макrorівні) окреслені недостатньо чітко. У деяких роботах навіть ставиться знак рівняння між зростанням обсягу дебіторської заборгованості та погіршенням її якості [7].

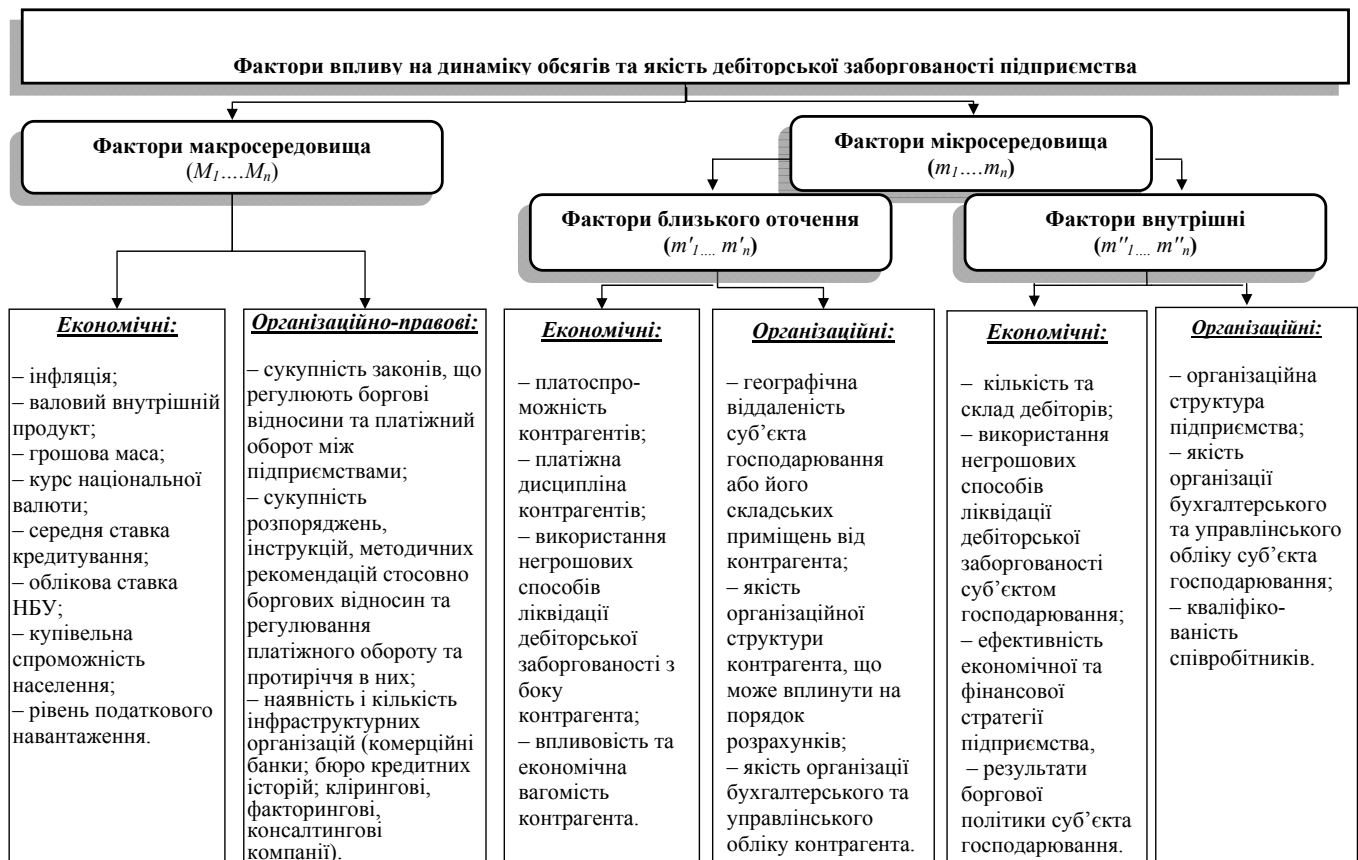
Безумовно, на якомусь етапі зростання обсягів дебіторської заборгованості може відбуватися поява у складі заборгованості значної частки безнадійних боргів, а отже, погіршення її якості. Дебіторська заборгованість як актив має потенційні можливості прямо або опосередковано сприяти припливу коштів до підприємства, що характеризує її економічну вигідність. Так, «якість» дебіторської заборгованості слід розглядати крізь призму економічної вигідності даної конкретної дебіторської

Статтю присвячено дослідженню проблем управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища. Визначено основні фактори впливу на динаміку та якість дебіторської заборгованості та запропоновані напрями їх врахування при управлінні дебіторською заборгованістю підприємства. Розроблено механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства з урахуванням факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства.

The article describes the investigation of problem of accounts receivable control at enterprise in changing conditions of outer and inner environment. The main factors of influence at dynamic and quality of accounts receivable have been determined and methods of its accounting at accounts receivable control at enterprise have been proposed. Enterprise accounts receivable control mechanism has been developed considering factors of outer and inner environment of enterprise.

At present conditions of business increase of enterprise accounts receivable amount is observed. Accounts receivable takes important place in turnover structure of many enterprises. At present mutual settlement of accounts between enterprises is characterized by essential part of accounts receivable and payable for goods in their turnover assets and current obligations. Extreme deterioration of finance situation at enterprises during last years was caused by problems of their credit activity and accounts receivable control. All abovementioned demands development of theoretical and practical recommendations concerning accounts receivables control on new basis and actualize the necessity of the theoretical and practical investigation of accounts receivable control problems at enterprises.

Рис. 1. Система факторів впливу на динаміку обсягів та якість дебіторської заборгованості підприємства

заборгованості для конкретного підприємства. Можливі випадки, коли при зростанні обсягів дебіторської заборгованості спостерігається зменшення частки прострочених боргів, тобто якість дебіторської заборгованості збільшується. Таким чином, робити висновки про те, що збільшення обсягу дебіторської заборгованості – це негативне явище, було б некоректно.

Тому перелік та аналіз факторів впливу на динаміку обсягів і структурні зміни дебіторської заборгованості доцільно здійснювати, на наш погляд, з огляду на якість дебіторської заборгованості.

Вищезазначена проблематика розглядається в рамках різних досліджень, присвячених управлінню дебіторською заборгованістю підприємств, товарного кредитування, неплатежів, платіжного обороту, обліку дебіторської заборгованості. Однак на даний момент серед фахівців не існує єдності в поглядах щодо систематизації та групування факторів, які обумовлюють виникнення простроченої дебіторської заборгованості та породження безнадійної дебіторської заборгованості.

Ще одна тенденція проявляється в тому, що автори в межах своїх досліджень приділяють поглиблену увагу окремим групам факторів, згадуючи лише мимохідь інші. При аналізі літературних джерел простежується чіткий розподіл авторів на дві групи. Автор першої групи здійснюють дослідження факторів на макrorівні, залишаючи поза увагою фактори мікрорівня, а другої – досліджують фактори впливу на мікрорівні, не враховуючи суттєвості впливу факторів вищого порядку. І в першому, і в другому випадках спостерігається тяжіння до економічних факторів.

К. Сурніна зазначає, що до виникнення дебіторської заборгованості призводять не тільки економічні передумови, а й неналежна організація бухгалтерського обліку на підприємстві [16]. При цьому економічні передумови не розкриваються, а причини, пов'язані з бухгалтерським обліком, дуже докладно об'грунтовуються й аналізуються. Так, до основних із них автор відносить неналежну організацію бухгалтерського обліку, несвоєчасну обробку первинних документів, невикористання зручних форм розрахунків.

А. Гончарук акцентує увагу на макроекономічних факторах виникнення неплатежів, відокремлюючи фактори неекономічного характеру [7].

В. Зубов фактори виникнення простроченої та безнадійної дебіторської заборгованості поділяє на ціннові, бюджетно-податкові, виробничі та інституціональні [10].

З точки зору В. Пашковського, сукупність факторів виникнення простроченої заборгованості слід поділити на дві групи: економічні та організаційні [13].

Досить цікавим є погляд І. Ахновської [1] на проблему визначення факторів прострочення дебіторської заборгованості з позиції прикладного значення. Автор пропонує спостерігати фактори крізь призму можливості господарюючого суб'єкта впливати на них. Тобто фактори пропонується поділяти на ті, що регулюються (окремим господарюючим суб'єктом), і ті, що не регулюються.

На основі аналізу вищезазначених джерел та власних спостережень, а також з урахуванням можливості прикладного застосування пропонується всю сукупність різноманітних факторів поділити на дві кореневі групи: фактори макро- та мікросередовища.

У свою чергу до факторів мікросередовища можна віднести фактори близького оточення та внутрішні фактори [1; 7]. На фактори мікросередовища (близького оточення та внутрішні), на відміну від факторів макросередовища, підприємство може певним чином впливати.

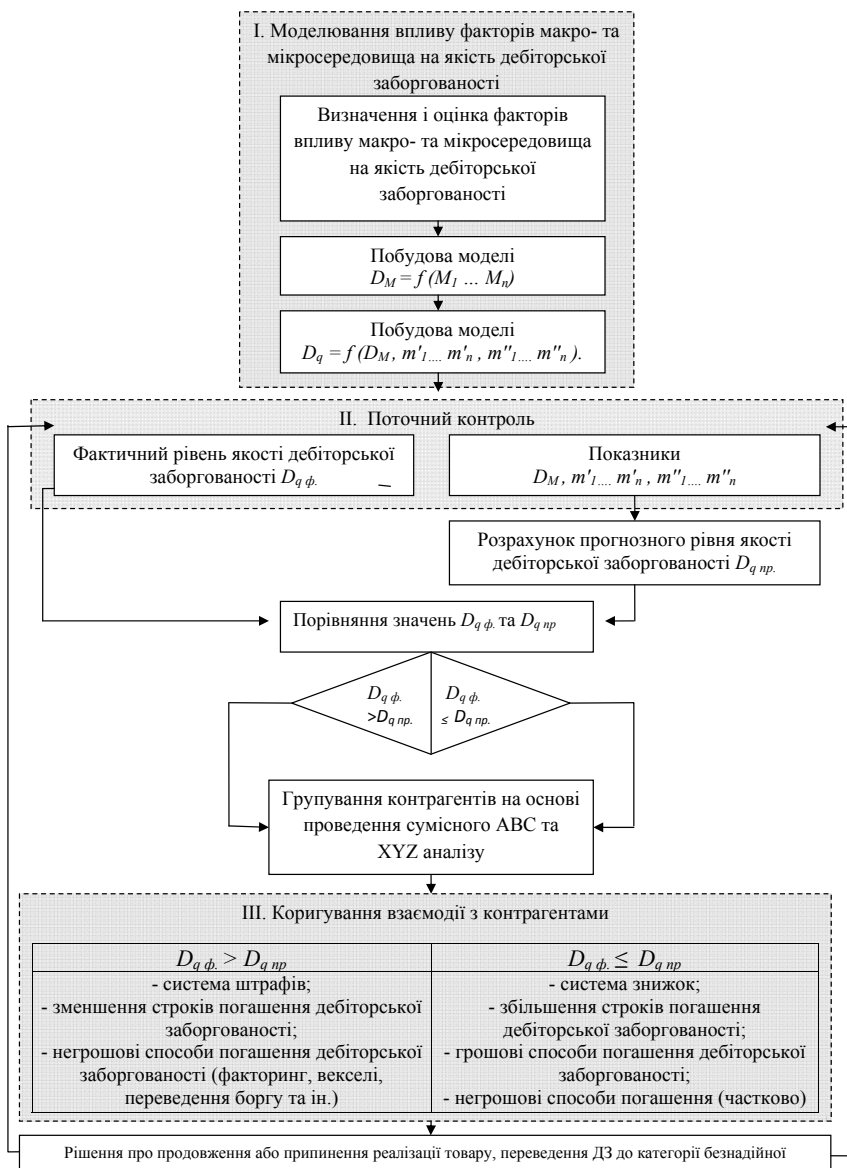
У наукових дослідженнях вчених зустрічається також виділення в межах факторів макро- та мікросередовища економічних та організаційних факторів.

З урахуванням вищезазначеного пропонується систематизація факторів впливу на динаміку обсягів та якість дебіторської заборгованості підприємства (рис. 1).

Проведені нами дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Найбільш вагомими та впливовими факторами є фактори макросередовища.

Рис. 2. Механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства

2. У межах факторів як макросередовища, так і мікросередовища найбільшу значущість мають економічні фактори.

Теоретичний аналіз сукупності факторів дозволяє запропонувати опис їх взаємодії у вигляді дворівневої моделі $D_M = f(M_1 \dots M_n)$. Перший рівень описує взаємозв'язок показника стану боргових відносин між підприємствами України D_M (якість дебіторської заборгованості підприємств України) і факторів макросередовища $M_1 \dots M_n$, що його обумовлюють. У моделі другого рівня показник D_M розглядається як фактор впливу на якість дебіторської заборгованості окремого підприємства разом із внутрішніми факторами та факторами близького оточення $D_q = f(D_M, m'_1 \dots m'_n, m''_1 \dots m''_n)$. Ця модель надає можливість оцінити сумісний вплив факторів макро- та мікросередовища на якість дебіторської заборгованості окремого підприємства D_q .

Побудовані моделі, на наш погляд, необхідно використовувати як основу розробки механізму управління дебіторською заборгованістю підприємства (рис. 2).

З урахуванням вищезазначеного пропонується механізм управління дебіторською заборгованістю підприємств, що передбачає взаємозв'язок таких елементів: моделювання впливу факторів макро- та мікросередовища; поточного контролю за фактичним рівнем якості дебіторської заборгованості та її структурою; коригування взаємодії з контрагентами та прийняття рішення про продовження

або припинення реалізації товару, переведення дебіторської заборгованості до категорії безнадійної.

Так, на першому етапі необхідним є визначення й оцінка факторів впливу макро- та мікросередовища на якість дебіторської заборгованості підприємства з подальшою побудовою моделей цього впливу. Поточний контроль здійснюється за такими основними показниками:

1. Фактичний рівень якості дебіторської заборгованості ($D_{q\phi}$)
2. Показники макро- та мікрофакторів впливу на якість дебіторської заборгованості підприємства.

Важливим етапом є розрахунок прогнозного рівня якості дебіторської заборгованості D_{qnp} .

Порівняння значень фактичної якості дебіторської заборгованості підприємства ($D_{q\phi}$) та її прогнозного значення (D_{qnp}) може дати такі два результати, як $D_{q\phi} \leq D_{qnp}$ або $D_{q\phi} > D_{qnp}$. Метою порівняння є встановлення подальшого поліпшення якості дебіторської заборгованості підприємства при отриманні першого результату або встановлення якості дебіторської заборгованості до рівня, що дорівнює або менший за прогнозне значення. При цьому для першого та другого варіантів методи й параметри коригування взаємодії з контрагентами будуть різнитися.

Отже, виникає необхідність у створенні певних підструктур дебіторської заборгованості, до складу яких входять заборгованість контрагентів із певними ознаками.

Дану задачу пропонується розв'язувати із застосуванням сумісного ABC та XYZ аналізу покупців.

При ABC аналізі необхідно проранжувати покупців відповідно до обсягу прибутку, який вони приносять підприємству при здійсненні кредитних операцій. При цьому рекомендується враховувати лише ту частину прибутку, яка вже повернулася на підприємство у грошовій формі.

Так, до категорії А слід віднести контрагентів, що забезпечили 50% прибутку від кредитних операцій.

Категорія В – контрагенти, що забезпечили 30% прибутку.

Категорія С – контрагенти, що забезпечили 20% прибутку.

Така структура категорій обумовлена правилом Парето «80/20»: відокремлюються головні 80% результату (50+30) та другорядні 20% [14].

Наступним кроком є проведення XYZ аналізу. Мета цього етапу полягає в ранжуванні покупців за ступенем прогнозованості своєчасності погашення боргу. Ранжування рекомендується здійснювати за допомогою модифікованого коефіцієнта варіації.

У класичному варіанті коефіцієнт варіації розраховується за формулою:

$$v = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}}}{\bar{x}} * 100\% \quad (1)$$

де x_i – значення параметра по об'єкту, що оцінюється за i -й період;
 \bar{x} – середнє значення параметра по об'єкту аналізу, що оцінюється;
 n – кількість періодів.

Рис. 3. Матриця категорій покупців за результатами XYZ та ABC аналізу

Категорія	X	Y	Z	↓	Обсяг прибутку від кредитних операцій із контрагентами
	A	AX	AY		
B	BX	BY	BZ	↓	
C	CX	CY	CZ	↓	
	→	→	→		
Платіжна дисципліна контрагентів					

З огляду на те, що необхідно оцінити відхилення фактичного строку товарного кредиту від встановленого на підприємстві для покупців, пропонується внести до формули деякі зміни, а саме:

$$v_m = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n (T_{fi} - T_a)^2}}{T_a} * 100\% \quad (2)$$

де T_{fi} – фактичний термін відстрочення платежу від дати відвантаження товару покупцю, днів;

T_a – затверджений на підприємстві термін товарного кредиту для покупців, днів;

n – кількість відвантажень покупцю за аналізований період.

Застосування T_a замість середнього значення в даному випадку є більш виправданим. Однак виникає проблема: теоретично покупець може розрахуватися за товар і до настання строку платежу. Це є позитивним моментом, але в даному контексті цікавить відхилення від затвердженого строку платежу в бік збільшення. Таким чином, необхідно нейтралізувати вплив на показник v відхилень у бік зменшення строку платежу від затвердженого на підприємстві терміну товарного кредитування. Отже, при виконанні умови $(T_{fi} - T_a) < 0$ необхідно замінити одержане значення на 0.

Важливим моментом є розподіл покупців за категоріями X, Y та Z за допомогою одержаних показників v для кожного з них. Розподіл відбувається за таким же принципом, як і при ABC аналізі.

Так, до категорії X слід віднести контрагентів, що характеризуються стабільністю погашення заборгованості, високою платіжною дисципліною. Коефіцієнт варіації не перевищують 20%.

Категорія Y – контрагенти із середньою платіжною дисципліною. Коефіцієнт варіації 20-50%.

Категорія Z – контрагенти з низькою платіжною дисципліною. Коефіцієнт варіації перевищує 50%.

Накладення результатів аналізу XYZ на дані ABC аналізу створює 9 груп покупців (рис. 3). Для кожної з них необхідно розробити свої

техніки управління. Кожна з груп має дві характеристики: обсяг прибутку від співробітництва з клієнтом та платіжна дисципліна.

Наступним кроком є коригування взаємодії з контрагентами та прийняття рішення про продовження або припинення реалізації товару, переведення дебіторської заборгованості до категорії безнадійної.

Безумовно, розроблений механізм щодо окремих його елементів (встановлення, деталізація та оцінка факторів впливу на динаміку обсягів і якість дебіторської заборгованості; параметри та методи коригування взаємодії з контрагентами, та ін.) потребує подальших досліджень та уточнень.

Таким чином, застосування розробленого механізму управління дебіторською заборгованістю підприємства на підставі використання трьох основних критеріїв оптимізації дебіторської заборгованості, а саме якості дебіторської заборгованості, прибутковості кредитних операцій, строків погашення, дає можливість суттєво підвищити ефективність управління дебіторською заборгованістю та функціонування підприємства в цілому. Елементи розробленого механізму управління дебіторською заборгованістю були апробовані на декількох підприємствах Дніпропетровської області і підтвердили очікуваний ефект.

ЛІТЕРАТУРА

- Ахновська І. О. Регулювання платіжного обороту суб'єктів господарювання в умовах нестабільного економічного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03/І. О. Ахновська; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
- Білик М. Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М. Д. Білик // Фінанси України. – 2003. – №12. – С. 24–36.
- Бланк І. А. Управление денежными потоками / И. А. Бланк. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – К.: Эльга; Ника-Центр, 2007. – 752 с.
- Боярко І. М. Оптимізація дебіторської заборгованості підприємства / І. М. Боярко // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – №9. – С. 19–25.
- Власова І. О. Політика управління заборгованістю в системі фінансового менеджменту підприємств / І. О. Власова // Схід. – 2011. – №5(112). – С. 17–20.
- Волнин В. А. Кредитная политика предприятия: переход к системному управлению / В. А. Волнин // Финансовый вестник: финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет. – 2010. – №5. – С. 21–22.
- Гончарук А. Г. Управління процесами подолання платіжної кризи в економіці України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03/А. Г. Гончарук; Одеський політехн. ун-т. – Одеса, 2001. – 219 с.
- Єдинак Т. С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи / Т. С. Єдинак // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2009. – Вип. 3. – С. 54–57.
- Заров К. Г. Управление дебиторской задолженностью: оценка экономического эффекта от предоставления коммерческого кредита при условии увеличения закупочной партии товаров / К. Г. Заров // Финансовый менеджмент. – 2008. – №3. – С. 3–19.
- Зубов В. От неплатежей – к развитию / В. Зубов. – М.: Экономика, 1999. – 204 с.
- Коваленко Д. І. Удосконалення розрахунку оптимального розміру дебіторської заборгованості підприємств легкої промисловості України / Д. І. Коваленко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – №16. – С. 65–69.
- Костирко Л. А. Формування кредитної політики підприємств в ринкових умовах / Л. А. Костирко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2011. – №23(II). – С. 35–43.
- Пашковский В. С. Деформация денежных отношений и ее воздействие на бюджет / В. С. Пашковский // Финансы. – 1998. – №12. – С. 40–44.
- Подинковский В. В. Парето-оптимальные решения многокритериальных задач / В. В. Подинковский, В. Д. Ногин. – М.: Наука, 1982. – 198 с.
- Сліпачук О. Управління дебіторською заборгованістю / О. Сліпачук // Контроль. – 2010. – №1. – С. 37–48.
- Сурніна К. С. Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 / Катерина Станіславівна Сурніна; Житомирський інженерно-технологічний ін-т. – Житомир, 2001. – 242 с.
- Таратута Л. В. Управління поточною дебіторською заборгованістю в умовах кризи / Л. В. Таратута // Сталій розвиток економіки. – 2011. – №4. – С. 220–228.